

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Ερμηνεία και ερμηνευτική της Καινής Διαθήκης

Ενότητα 1: Η τέχνη της ερμηνείας 1

Σωτήριος Δεσπότης

Θεολογική Σχολή

Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ-ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ρήμα –ΕΡΜΗΝΕΥΩ-
σημαίνει

Α)εκφράζω Β)εξηγώ Γ)μεταφράζω

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΝΝΟΙΑ

- ο όρος «**ερμηνεία**» δηλώνει μια διαδικασία, που περιλαμβάνει μια ολόκληρη δέσμη ενεργειών: από την απλή ανάγνωση και τη γλωσσική εξομάλυνση ενός κειμένου, ως την πιο περισπούδαστη ανάλυση της μορφής, του περιεχομένου και των τεχνικών που έχει χρησιμοποιήσει ο συγγραφέας του, με κεντρικό πάντοτε στόχο να έρθει στο φως η κρυμμένη νοηματική πληρότητα του λογοτεχνικού έργου, η θεματική του ενότητα, καθώς και η βαθύτερη σχέση του με τον κόσμο γύρω μας.

Διακρίσεις Ορων

- Διακρίνεται η πράξη της **ερμηνείας**, από την **ερμηνευτική**, τη θεωρία, το σύνολο των κανόνων που διέπουν την ερμηνεία. Επιπλέον γίνεται διάκριση μεταξύ «**εξηγήσεως**» και «**ερμηνείας**» ή **κατανοήσεως** των κειμένων του αρχαίου κόσμου γενικά:

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

- Για τους Έλληνες η ερμηνεία δεν είναι απλώς μια μεθοδολογία, αλλά μια οντολογία. Είναι η αναζήτηση της αλήθειας σχετικά με τα όντα. Στην ελληνιστική παράδοση καθιερώθηκαν δύο κανόνες α/ **Όμηρον εξ Ομήρου σαφηνίζειν, αυτόν εξηγούμενον εαυτόν** (= η ερμηνεία πρέπει να γίνεται με βάση το γλωσσικό ιδίωμα και τον πνευματικό κόσμο του συγγραφέα). β/ Αναγνωρίζεται **το λέγον πρόσωπο**, δεδομένου ότι τα ρήματα και οι λέξεις εκ-φράζουν τον Ομιλούντα

ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΩΝ ΣΤΩΙΚΩΝ

- Προσπαθώντας να απαντήσουν στα ηθικά «επιτιμήματα» των επικριτών του Ομήρου, οι Στωικοί εφήρμοσαν **τους κανόνες της αλληγορίας**, τους οποίους ανακάλυψε ο ραψωδός Θεαγένης .

ΦΥΣΙΚΗ-ΗΘΙΚΗ ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ

- Προσέγγιζαν τους θεούς είτε ως προσωποποιήσεις φυσικών δυνάμεων (φυσική αλληγορία), είτε ως προσωποποιήσεις ηθικών και πνευματικών αξιών (ηθική αλληγορία). Αυτή η ερμηνεία βασιζόταν εκτός των άλλων στην ετυμολογία των λέξεων (Κρόνος=Χρόνος

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

- Ταυτόχρονα στην Αλεξάνδρεια και στη Βιβλιοθήκη της αναπτύχθηκε η **κριτική του κειμένου**. Οι φιλόλογοι προέβαιναν σε αποκατάσταση του κειμένου σημειώνοντας με έναν **οβελίσκο** τις προσθέσεις και με ένα **αστερίσκο** τις παραλείψεις. Στην Αλεξάνδρεια καθιερώθηκαν και **οι υποθέσεις**, οι οποίες λειτουργούσαν ως ερμηνευτικό κλειδί και ως οδηγός για την ερμηνεία. Σε αυτές παρουσιάζεται το πρόσωπο του συγγραφέα, οι ιστορικές συνθήκες ή οι αιτίες, το φιλολογικό είδος, όλες οι παράμετροι στη σαφήνεια της περικοπής

ΙΟΥΔΑΙΚΟΙ ΕΡΜ.ΚΑΝΟΝΕΣ

- Ο Ιουδαϊσμός μετά τη βαβυλώνια αιχμαλωσία από θρησκεία της ζώσας αποκάλυψης του Θεού έγινε η **θρησκεία της Βίβλου**

Η Διαθήκη είχε γίνει **Νόμος**

- *Ο Νόμος, σε αρκετές περιπτώσεις δεν περιέχει καμιά απάντηση στις ανάγκες του σήμερα, ενώ η βασική διάκριση των εντολών του Θεού σε λατρευτικές και ηθικές διατάξεις εξαλείφεται. Ως ιδεώδες της καθημερινότητας προβάλλεται η **λατρευτική αγιότητα**, η οποία δεν εννοείται ενεργητικά ως διακονία της οικουμένης αλλά παθητικά, ως προσωπικός αφορισμός και τέλεια απομόνωση από το θεωρούμενο ως ακάθαρτο περιβάλλον.*

Οι θεολόγοι και ταυτόχρονα νομικοί, Γραμματείς

- δε θέλουν να διεισδύσουν στο νου του συγγραφέα και να καταλάβουν τι λέει, αλλά να εξάγουν τα από κείμενα απαντήσεις στα μεγάλα προβλήματα της εποχής τους. Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις Δεσπόζουν οι δύο βασικές σχολές ερμηνείας του Νόμου. οι Φαρισαίοι και οι Σαδουκαίοι

ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΝ Ο ΕΣΔΡΑΣ

- Προκειμένου να προσαρμοστεί ο Νόμος στις ανάγκες του σήμερα, αναπτύχθηκε από τους Φαρισαίους η προφορική παράδοση, η οποία απέκτησε ίσο κύρος με τη γραπτή, αφού θεωρούσαν ότι αποκαλύφθηκε και αυτή στο Σινά .

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

- Ταυτόχρονα τα ιερά κείμενα μεταφράζονταν- παραφράζονταν στην καθομιλουμένη γλώσσα του λαού, την αραμαϊκή από τον *μεθουργκεμάν* (διερμηνέα). Σε αυτά τα **Ταργκούμ** (γνωστό είναι το βαβυλωνιακό του **Όνκελος**). Σημειωτέον ότι η γραφή του μασοριτικού κειμένου ήταν αφωνηέντιστη, οπότε «το παιχνίδι» με τα φωνήεντα αποκάλυπτε «μια άλλη αλήθεια».
- Υπάρχουν όμως και παλαιστινά Ταργκούμ με ελεύθερη απόδοση, σχόλια και συμπληρώσεις

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΩΝ 70

- Στην Αλεξάνδρεια το 2ο αι. ο διευθυντής της βιβλιοθήκης του Μουσείου της Αλεξάνδρειας Δημήτριος Φαληρεύς εισηγήθηκε στον Πτολεμαίο Β΄ τον Φιλάδελφο (285-247π.Χ) τη μετάφραση της Πεντατεύχου τη γνωστή ως **των Ο΄**. Η απόδοση ιδίως του ακοινώνητου προσωπικού ονόματος του Θεού **Γιαχβέ** με το όνομα **Κύριος** είναι, κατά τον J. Ziegler, η σημαντικότερη παράφραση στην ιστορία όλων των μεταφράσεων και μια πράξις μεγαλειώδης, αφού με αυτόν τον τρόπο παρουσιάστηκε ο Θεός του ισραηλιτικού γκέτο της Αλεξάνδρειας, ως ο κυρίαρχος Θεός της Ιστορίας και του Κόσμου.

ΜΕΓΑΛΗ Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΤΩΝ 70

- Αυτή η μετάφραση αποτέλεσε για τους κοσμοπολίτες Ιουδαίους την κατεξοχήν **εξήγηση** του κηρύγματος των προφητών και ταυτόχρονα για τους Έλληνες την **εισήγηση** του μηνύματος αυτού σε έναν κόσμο, ο οποίος αν και ήταν ενοποιημένος πολιτικά και γλωσσικά, ψυχικά-υπαρξιακά ήταν κατακερματισμένος.

ΚΑΝΟΝΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΟΥ ΧΙΛΛΕΛ

- Στην ερμηνεία των ιερών κειμένων εφαρμόζονταν επτά ερμηνευτικές κανόνες/Midoth οι οποίοι αποδίδονται στο Χιλλέλ (20 π.Χ. – 15 μ.Χ.) που τους συστηματοποίησε.

1-ος ΚΑΝΟΝΑΣ

- **Qal wa-chomer:** Από το έλαττον προς το μείζον (a minori ad majus) ή αντίστροφα. Ο ίδιος ο Ιησούς εφαρμόζει αυτήν την τεχνική στο Μκ. 2, 23-28, αναφερόμενος στο Α΄ Βασ. 21,1-6

2-ος Κανόνας

- **Gesera schawa:** Δύο χωρία σχετίζονται το ένα με το άλλο επί τη βάσει της αναλογίας μίας ή περισσοτέρων κοινών λέξεων (per analogiam

Παράδειγμα

1. (με σύνδεσμο τη φράση **λογίζεσθαι**): **Τί γὰρ ἡ Γραφή λέγει; Ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην** (Γεν. 15,6). τῷ δὲ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν ἀλλὰ κατὰ ὀφείλημα· τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην, καθάπερ καὶ **Δαυὶδ** λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων, **Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἀμαρτίαι μακάριος ἀνὴρ οὐ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἀμαρτίαν** (Ψ. 32, 1).

3-ος κανόνας

- **Η αρχή της αναλογίας:** Το γενικό ερμηνεύει το επιμέρους, αλλά και το επιμέρους μπορεί να μας οδηγήσει στο γενικό.

Παράδειγμα

- Στο **Εξ. 22,9**, ο κανόνας της διπλής αποζημίωσης δεν αφορά μόνον σε *ὑποζύγιον ἢ μόσχον ἢ πρόβατον ἢ πᾶν κτῆνος*, αλλά σε οτιδήποτε ζωντανό ή νεκρό πράγμα δανείζεται κάποιος και χάνει. Η περίπτωση του ακούσιου φόνου ετου συνεργάτη ξυλοκόπου στο **Δτ.19** εφαρμόζεται σε οποιοδήποτε ακούσιο θάνατο δύο ανθρώπων οι οποίοι συνεργάζονται σε ένα δημόσιο χώρο. Στο **Εξ.21,26-27** όχι μόνο το μάτι ή το δόντι αλλά οποιοδήποτε μέλος του δούλου πληγεί, επιβάλλει την απελευθέρωσή του.

4-ος κανόνας

- Δημιουργία **μίας οικογένειας χωρίων**. Μια κεντρική πρόταση ενός χωρίου συνδέει όλα τα παρόμοια χωρία σε μια οικογένεια. Έτσι από μία περίπτωση εξάγονται συμπεράσματα για μια ολόκληρη ομάδα χωρίων, ή αντίστροφα

5-ος κανόνας

- Παρόμοια ερμηνευτική αρχή εφαρμόζεται κι όταν οι οικογένειες δεν έχουν εντελώς όμοιο ένα μέλος, αλλά μοιάζουν σε δύο μη ολοκληρωμένης συγγένειας μέλη. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τα μεν από τα χωρία βοηθούν στην κατανόηση των

6-ος κανόνας

- **Η συνάφεια** είναι δυνατό να μας οδηγήσει στην ορθή ερμηνεία ενός χωρίου. Το **Εξ. 19,26** δεν απαγορεύει το να μην βγει κανείς έξω από την οικία του το Σάββατο, αλλά αφορά μόνο στη συλλογή μάννα

6-ος κανόνας

- **Η συνάφεια** είναι δυνατό να μας οδηγήσει στην ορθή ερμηνεία ενός χωρίου. Το **Εξ. 19,26** δεν απαγορεύει το να μην βγει κανείς έξω από την οικία του το Σάββατο, αλλά αφορά μόνο στη συλλογή μάννα

7-ος κανόνας

- **Ερμηνεία επί τη βάσει άλλης περικοπής της Γραφής. Αφού το Αρ. 28,10 ορίζει ότι ο πασχάλιος αμνός μπορεί να σφαγεί το Σάββατο, εάν συμπεσουν 14η Νισάν και Πάσχα.**

Κωδικοποίηση αυτού του κανόνα στο Ταλμούδ

1. Η δυνατότητα να ερμηνεύουμε πολλά χωρία, άσχετα από τη συνάφεια, χρησιμοποιώντας ως βοηθό ένα χωρίο που βρίσκεται κάπου αλλού.

ΤΟ ΤΑΛΜΟΥΔ

- Αποτελείται από δύο μέρη: την **εβραϊκή Μισνά** (επανάληψη) και την **αραμαϊκή Γεμαρά** (τελείωση, διδασκαλία). Ενώ η εξωτερική μορφή του Ταλμούδ απαρτίζεται από τη Μισνά και τη Γεμαρά, το εσωτερικό περιεχόμενό του διαιρείται στη **Χαλαχά** (περιπατώ), η οποία ερμηνεύει και αναπροσαρμόζει το Νόμο και τη **Χαγγαδά** (αφήγηση). Στη Χαλαχά έχουμε **Μιδράς** (σχόλια) στα νομικά κείμενα της Πεντατεύχου και στην Χαγγαδά στα υπόλοιπα μέσω λογίων, παραβολών από τη φύση, ανέκδοτων και μύθων. Όπως ένας σκελετός σταθερός και σκληρός χρειάζεται τους μυς και το αίμα, ώστε να αποκτήσει κίνηση και ζωή έτσι αλληλοπεριχωρούνται Χαλαχά και Χαγγαδά.

ΣΤΑ ΕΠΟΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

- Στα επόμενα χρόνια όλες οι παραπάνω ερμηνευτικές αρχές (οι οποίες πολλαπλασιάστηκαν σε 13 και κατόπιν σε 32, αφού μάλιστα εντάχθηκαν και στην εωθινή προσευχή) συμπυκνώθηκαν σε τέσσερις κανόνες που άρχιζαν με τα τέσσερα αρχικά γράμματα της λέξεως **παρδές** (=παράδεισος): 1) πεσάτ (ενδεδυμένος) = απλή γραμματική έννοια, 2) ρέμεζ (σημασία) = αλληγορική έννοια, 3) δερούς (αναζήτηση) = αναγωγικό νόημα, το οποίο διατυπωνόταν με τις Haggadoth και μύθους, 4) σόδ (μυστικό) = μυστική-καβαλιστική θεολογική ερμηνεία

ΆΛΛΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ

- Χρησιμοποιούνταν και άλλες τεχνικές: (α) η **γεματρία** (ισοδυναμία δύο λέξεων μέσω του αθροίσματος των γραμμάτων τους), (β) η **νοταρική μέθοδος (notrikon)**: η διάσπαση μιας λέξης σε δύο ή περισσότερες ή η ανακατασκευή μιας λέξης από τα αρχικά πολλών λέξεων (πρβλ. πρωτοχριστιανικό ΙΧΘΥΣ), ή η κατασκευή μιας πρότασης χρησιμοποιώντας τα γράμματα μιας και μόνο λέξης ως αρχικά άλλων λέξεων, (γ) **temura ή αναγραμματισμός** η μεταλλαγή γραμμάτων χρησιμοποιώντας τρία καβαλιστικά αλφάβητα

ΕΣΣΑΙΟΙ

- **Οι Εσσαίοι** χρησιμοποιούν την **ιστορική εσχατολογική ερμηνευτική**, η οποία διατυπώνεται μέσω της λέξης ***peser*** = ὃ ἔστι μεθερμηνευόμενον και αφορά **κυρίως στα προφητικά βιβλία**. Τα πάντα αφορούν στους έσχατους καιρούς, τους οποίους βιώνει στο παρόν εν μέσω ωδίνων αλλά και λατρευτικής αναφοράς (συμμετοχής στην Επουράνια Λειτουργία) η **Κοινότητα της Νέας Διαθήκης**

ΕΣΣΑΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- Η εσσαϊκή ερμηνεία είναι περισσότερο προσανατολισμένη στο παρόν, παρά στο μέλλον. Πιστεύουν ότι ανταποκρινόμενοι στη φωνή του Ησαΐα *φωνή βοώντος/εν τη ερήμω ετοιμάσατε τας οδούς του Κυρίου (40,3)* εκπληρώνουν τις επαγγελίες και ότι πιστή εφαρμογή ακόμη και εκείνων των διατάξεων που αφορούν στους ιερείς επιταχύνουν την έλευση των Εσχάτων

ΙΟΥΔΑΙΣΜΟΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ

- Στον Ιουδαϊσμό της Διασποράς εφαρμόστηκε επίσης η αλληγορική μέθοδος ερμηνείας των Γραφών πρώτα από τον **Αριστόβουλο** (μέσα του 1ου αι. π.Χ.) κατόπιν από τον ανώνυμο συγγραφέα της προς **Αριστέα** επιστολής και τέλος από το **Φίλωνα** (περίπου 20 π.Χ. - 50 μ.Χ.)

Ως ανθρωπολογικό μοντέλο προβάλλει τον μέγα Μωυσή, μια **παραδειγματική** μορφή στον ελληνιστικό Ιουδαϊσμό.

ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ-ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

- Ο Παύλος χρησιμοποιεί στο Γαλ. 4, 24 χρησιμοποιεί τον όρο *αλληγορούμενα* αναφερόμενος στην ιστορία της Σάρρας και της Άγαρ (Γαλ. 4,21-31). Κατ' ουσίαν, όμως, δεν έχουμε χρήση της αλληγορίας αλλά της **τυπολογίας**, την οποία εφαρμόζει ο απόστολος των εθνών ιδίως στην **Α΄ Κορ.**,

ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ

- Σύμφωνα με τους Ραβίνους τα γεγονότα της ιδεώδους εποχής του Μωυσέα θα επαναληφθούν στα Έσχατα. Αυτή η αναμονή δε βασιζόταν στην αιώνια ανακύκλωση των πάντων, αλλά στην προφητεία του Δτ. 18, 15.18. Επί τη βάσει αυτού του χωρίου ανέμεναν και αναμένουν ως Μεσσία (ιδίως οι Σαμαρείτες) τον εσχατολογικό προφήτη - **Taheb**, τον επανερχόμενο Μωυσή ή τον **Ηλία**

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ

- Εκτός της Εξόδου άλλα γεγονότα τα οποία αναμένονταν ότι θα επαναληφθούν στα Έσχατα είναι η **Δημιουργία** (Γεν. 1-2. Ησ.65,17. 66,22), ο **Κατακλυσμός** (Γεν.6-8. Μτ.24,37-9. πρβλ. Β΄ Πε. 3,3-7) και η **καταστροφή των Σοδόμων** (Γεν.18-9. Δτ.29,23. Μτ.10,15. 11,24. Απ. 14,10-1. 19,20). Ως Πρόσωπα πρότυπα -«τύποι» εκτός του Μωυσέως, θεωρούνταν ο Ηλίας, ο Ιησούς του Ναυή και ιδίως ο Δαβίδ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ

- **Οι Πατέρες αναγνώρισαν τύπους ακόμη και μέσα στην ίδια την ιστορία της Π.Δ. Ο ραντισμός του λίθου της Βαιθήλ ήταν τύπος-προτύπωση της μωσαϊκής σκηνής. Τύπος επίσης δεν αναγνωρίζεται μόνον στην Π.Δ. αλλά και στην Κ.Δ.**

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

- Η χριστιανική Εκκλησία ακολούθησε τους ιουδαϊκούς κανόνες ερμηνείας της Γραφής, οι οποίοι συνοψίζονταν στις εξής δύο «ελληνικές» αρχές: α/ η Γραφή ερμηνεύεται διά της Γραφής. β/ Το Ομιλούν Πρόσωπο είναι κατ' ουσίαν η Σοφία και το Πνεύμα του Θεού, το οποίο αποκαλύπτει στον κόσμο και στην ιστορία την αλήθεια

ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

- ως προϋπόθεση κατανόησης των Γραφών προβαλλόταν ο **κανόνας της πίστεως / της αλήθειας**, τον οποίο **παραλάμβανε** κανείς μετά από μακροχρόνια Κατήχηση, Εξορκισμούς, προσωπική άσκηση και αγώνα και τον απήγγειλε πριν τη Βάπτισή του. Αυτό είναι **το ερμηνευτικό κλειδί** της γνώσεως των Γραφών, που δεν είχαν οι γραμματείς (Λκ. 11, 52). Ονομάστηκε μάλιστα **αποστολικός κανόνας**, γιατί κατέγραφε πολύ συνοπτικά την πίστη που αυτοί (οι Απόστολοι) είχαν διδάξει στους μαθητές τους

Οι αποστολικοί πατέρες

- υπογράμμισαν ότι οι συγγραφείς των ιερών βιβλίων ήταν **πνευματοφόροι** (πρβλ. *πνευματοφόροι Πνεύματος αγίου και προφήται γενόμενοι και υπ' αυτού του θείου Πνεύματος εμπνευσθέντες και σοφισθέντες Θεοφίλ. Αντιοχείας Εις Αυτόλυκον 2,9*). Ο Λόγος ήταν αυτός ο οποίος ενέπνεε τις **προφητείες** (Ιουστ. Απολ. 1,36).

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΝΟΝΑ ΚΔ

- Ταυτόχρονα με την ερμηνεία των Γραφών η Εκκλησία έπρεπε να τις οριοθετήσει **με τον Κανόνα της ΚΔ για** την προστασία της διδασκαλίας της από τους αιρετικούς

Ερμηνευτικές Σχολές

- Μέχρι σήμερα η έρευνα θεωρεί ότι στην πρώτη Εκκλησία είχαν διαμορφωθεί δύο ανταγωνιστικές μεταξύ τους ερμηνευτικές σχολές. αυτές της **Αλεξάνδρειας** και της **Αντιόχειας**. Η πρώτη, η οποία ιδρύθηκε από τον Πάνταινο, εφήρμοζε ιδιαίτερα **την αλληγορία**, ακολουθώντας τον Πλάτωνα (429-327 π.Χ.), ενώ η δεύτερη **την ιστορική και φιλολογική μέθοδο** στηριζόμενη στον Αριστοτέλη (384-322 π.Χ.).

ΙΔΡΥΤΕΣ

- Η πρώτη έδινε ιδιαίτερη έμφαση στη θεότητα του Λόγου , ενώ η δεύτερη στην ανθρωπότητα. Ως κορυφαίοι της πρώτης θεωρούνται ο «Αθηναίος» Τίτος Φλάβιος Κλήμης και ιδίως ο **Ωριγένης** . Ως ιδρυτής της δεύτερης θεωρείται ο πρεσβύτερος Λουκιανός, Κυριότερος εκπρόσωπός της θεωρείται ο **Διόδωρος Ταρσού**.
- Παρότι η εφαρμογή της αλληγορικής μεθόδου έχει ως αποτέλεσμα μόνο οι χαρισματούχοι πνευματικοί και όχι οι απλοί πιστοί να φθάνουν στο νόημα των βιβλικών τύπων που άλλο λένουν και άλλο εννοούν και παρότι ο Ωριγένης καταδικάσθηκε, όπως αποδεικνύεται από το Μ. Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης η αλληγορία κατέστη ιδιαιτέρως προσφιλής στην Εκκλησία.

ΑΓ.ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

- Τελικά ως πρύτανης των ερμηνευτών καθιερώθηκε στην Ανατολή ο **Ιωάννης ο Χρυσόστομος**, χειροθετήθηκε αναγνώστης-ερμηνευτής των Γραφών το 371, ενώ το 372 μετά το θάνατο της μητέρας του της Ανθούσης έζησε στην έρημο ασκητικά επί έξι έτη, όπου αδιάκοπα προσευχόταν και μελετούσε τις Γραφές.

Τρεις είναι οι ερμηνευτικές αρχές (1 από 3)

- βάσει των οποίων ο Χρυσόστομος ερμηνεύει τη Γραφή, την οποία θεωρεί παρδές-παράδεισο (PG 63, 485)
- 1. στην Εισαγωγή τῆς Ἑρμηνείας του στο κατὰ Ματθαῖον, οἱ Γράφες οὔτε προαιώνια δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξαν, οὔτε στο προαιώνιο θέλημα Του ἀνήκαν, καθὼς ο Θεός και στην πρώτη δημιουργία με τον Αδάμ αλλά και στην αναδημιουργία μέσω του νέου Αδάμ, του Ιησού, συνομιλοῦσε πρόσωπο με πρόσωπο με το κτίσμα Του και επαγγελόταν την αποστολή του Πνεύματός Του στις καρδιές.
- Μόνον ὅταν οἱ ἄνθρωποι παρεκτρέπονταν στο δόγμα και στο ἦθος και το Αγ. Πνεῦμα ἀρχισε να υποχωρεῖ, ἔστειλε «γράμματα». Στρέφεται ἔτσι ἐναντίον των Ιουδαίων οἱ οποίοι θεωροῦσαν την Τοῖά προαιώνιο δημιουργημα του Θεοῦ, το οποίο ταύτιζαν με το Λόγο και τη Σοφία Του. Τα βιβλικά κείμενα αποτελοῦν προϊόντα θεϊκῆς συγκατάβασης στην ἀνθρώπινη ἀσθένεια, ἀφοῦ δόθηκαν μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποτυπώσῃ ζωντανά στην καρδιά του τὸ θέλημα του Θεοῦ.

Τρεις είναι οι ερμηνευτικές αρχές (2 από 3)

- **2.** Η γλώσσα και τα σχήματα της Γραφής δεν είναι ανάλογα προς τη φύση του Θεού, αλλά προς τα πεπερασμένα μέτρα, **προς την ασθένεια**, του ανθρώπου. Άρα η γλώσσα της Γραφής δεν είναι «μυθική», όπως θεωρούν σύγχρονοι ερευνητές, αλλά **συγκαταβατική**. Επίσης ο Θεός από φιλανθρωπία δεν άφησε να δηλωθούν όλα τα νοήματα με σαφήνεια προκειμένου να διεγείρει το ενδιαφέρον και την έρευνά μας.
- Αυτό εξηγεί την ανάγκη θεοπρεπούς κατανοήσεως των βιβλικών σχημάτων, καθώς ενυπάρχει απέραντο κεκρυμμένο βάθος, το οποίο μόνο με τη δύναμη του αγ. Πνεύματος, το οποίο ενέπνευσε τους συγγραφείς μπορεί εν μέρει να εξιχνιασθεί. Το γράμμα είναι δηλωτικό και σημαντικό και όχι περιεκτικό της αλήθειας. . Γι' αυτό και ενώ ο Bultmann ερμηνεύει απομυθευτικά, οι Πατέρες ερμηνεύουν αποφατικά: ο Θεός είναι ά-ναρχος, α-μίαντος κτλ

Τρεις είναι οι ερμηνευτικές αρχές (3 από 3)

- **3.** Το «γράμμα» αν και δεν ορίζει την αλήθεια, δεν περιφρονείται: *Οὐχ ἀπλῶς ταῦτα διερευνᾶσθαι σπουδάζομεν, φιλοτιμίας ἔνεκεν περιττῆς, ἀλλ' ἵνα μετὰ ἀκριβείας ὑμῖν ἅπαντα ἐρμηνεύοντες παιδεύσωμεν ὑμᾶς μηδὲ βραχεῖαν λέξιν, μηδὲ συλλαβὴν μίαν παρατρέχειν τῶν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς κειμένων.*
- Παρότι η Κ.Δ. γράφτηκε στην Κοινή Ελληνική, μια «χυδαία» για τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής της γλώσσα, εντούτοις ακόμη και το *ιώτα* και η *κεραία* αποτελούν την *υποβάθρα* και την *κρηπίδα* της έρευνας. Ο Ιωάννης παρομοιάζει το βιβλικό χωρίο με τόπο νοτισμένο, υγρό, όπου πρέπει κανείς να σκάψει για να ανακαλύψει την πηγή

Ερμηνευτικές αρχές από τους Πατέρες (1 από 7)

- Γι' αυτό το λόγο ο Ιωάννης Χρυσόστομος κάνει λόγο για την **ακολουθία**, δηλώνοντας ζητήματα εισαγωγικά, μερικά κι εξειδικευμένα **Π**: πού, πότε, πως, ποιος, για ποιόν γράφτηκε κάθε έργο, ποιο το θέμα του) αλλά και τις ερμηνευτικές προϋποθέσεις: πιο ειδικά τους νόμους που την διέπουν, τους τρόπους με τους οποίους αυτή εκφράζεται, την συνέπεια πού σ' αυτήν διαπιστώνουμε, τον λόγο της ανελίξεως της θείας Οικονομίας
Γενικά στοιχεία της ακολουθίας: Ερευνώνται οι προϋποθέσεις του συγγραφέα, η πνευματική του κατάσταση, ο σκοπός του, ή βαθύτερη πρόθεση του, οι τρόποι πού χρησιμοποιεί καί το είδος του θέματος του.

Ερμηνευτικές αρχές από τους Πατέρες (2 από 7)

- Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί το γεγονός ότι όσον αφορά στην Π.Δ. οι μεγάλοι Πατέρες δε γνώριζαν τη «μητρική» της γλώσσα. Έτσι έδωσαν μεγάλο βάρος στην **ασφάλεια** της μετάφρασης των Ο΄, καθόσον είναι η μόνη που προέρχεται πριν το μασοριτικό αλλά και πριν τη σάρκωση του Ιησού, οι μεταφραστές δεν είχαν λόγο να παραποιήσουν τις μεσσιακές επαγγελίες ενώ επίσης δε μετέφρασαν κατά λέξη. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι τη θεωρούν *κατά γράμμα θεόπνευστη*.

Ερμηνευτικές αρχές από τους Πατέρες (3 από 7)

- Συχνά ανατρέχουν στο πρωτότυπο και μεταφράζουν στην ελληνική εβραϊκές λέξεις, κάνοντας χρήση της διαδεδομένης **Βίβλου της των εβραϊκών ονομάτων ερμηνείας**, το οποίο ήταν ένα είδος ετυμολογικού ή ονομαστικού εβραϊκών λέξεων γνωστό στον Ωριγένη που συντάχθηκε με βάση τις αποδόσεις του Φίλωνα. Καταφεύγουν, επίσης **στον Σύρο**, στη συριακή μετάφραση της Π.Δ. την **Πεσιτώ**, που γειτνιάζει με την εβραϊκή, και στις άλλες μεταφράσεις, διασταυρώνοντας μάλιστα τις μαρτυρίες των χειρογράφων.

Ερμηνευτικές αρχές από τους Πατέρες (4 από 7)

- οι Πατέρες έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην Προφητεία, την οποία θεωρούσαν ότι αναφέρεται όχι μόνο στο μέλλον, **αλλά στο παρόν και στο παρελθόν**. Έτσι προφητεία είναι όσα διηγείται ο Μωυσής για τον Αδάμ αλλά και όσα αποκαλύπτει ο Πέτρος στον Ανανία και τη Σάπφειρα. Κυριότερη βέβαια προφητεία είναι εκείνη, η οποία αναφέρεται στον Ιησού και στην εξ Ιουδαίων αλλά και εξ εθνών Εκκλησία. Το εκπληκτικό είναι ότι αυτός ο μεσσιανικός χαρακτήρας δεν τους οδηγούσε στο να απορρίψουν την ιστορική αναφορά της προφητείας. Απλώς αναγνώριζαν ότι μέσω της **υπερβολής, του βίαιου στοιχείου** που κάθε προφητεία εμπεριέχει, αποκτά και εσχατολογική προσαρμογή.

Ερμηνευτικές αρχές από τους Πατέρες (5 από 7)

- Με την Ε΄ Οικουμεν. Σύνοδο καταδικάζονται ο Ωριγένης και ο Θεόδ. Μοψουεστίας. Μετά τον 5ο αι. παρατηρείται μια παρακμή στην παραγωγή πρωτότυπων υπομνημάτων στην Α.Γ. Οι παραπομπές επίσης στη Γραφή λιγοστεύουν, ενώ ένεκα και των ιστορικών και κοινωνικών παραγόντων ακμάζει η **νηπτική ησυχαστική παράδοση**. Για τους Πατέρες της ερήμου, τις κατεξοχήν αυτές «βιβλικές» προφητικές μορφές, που αναβίωσαν τα κοινόβια, η χρήση της οποιαδήποτε ερμηνευτικής μεθόδου δεν έχει παρά ένα νόημα και σκοπό: το πώς η Γραφή θα μετουσιωθεί από γράμμα που αποκτείνει, σε πνεύμα που ζωοποιεί σε καθημερινή πράξη και έργο ζωής

Ερμηνευτικές αρχές από τους Πατέρες (6 από 7)

- Οι γέροντες προέτρεπαν τους πιο άπειρους μοναχούς να μη συζητούν με θέματα από τη Γραφή, εξαιτίας του φόβου μήπως η παρανόηση κάποιου βιβλικού χωρίου οδηγήσει σε πλάνη ή αίρεση. Γι' αυτό το σκοπό η Γραφή ερμηνεύεται αλληγορικά χωρίς βέβαια να αμφισβητείται η ιστορικότητα των γεγονότων της. Κορυφαίο μνημείο της ερμηνευτικής της ερήμου είναι ο **Μεγ. Κανόνας του Ανδρέα Κρήτης** με τα 250 τροπάρια και έμφαση στην Π.Δ..
- Συχνά αγνοείται το γεγονός ότι όλα τα κείμενα των Πατέρων (και όχι μόνον τα ερμηνευτικά) είναι κάτι βάσιν βιβλικά, αλλά και ότι όλη η τέχνη της Εκκλησίας (Αγιογραφία-Κοντάκια-Κανόνες), η οποία αναπτύσσεται τους αιώνες της «βιβλικής παρακμής», αποτελεί υπόμνημα στην Α.Γ., τη *Βίβλο των αγραμμάτων*, κάτι το οποίο ο Ερμηνευτής πρέπει σοβαρά να λάβει υπόψιν του

Ερμηνευτικές αρχές από τους Πατέρες (7 από 7)

- Με το Β' Κανόνα της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου ο επίσκοπος προσκαλείται προθύμως *ἔχειν ἀναγινώσκειν ἐρευνητικῶς καὶ οὐ παροδευτικῶς, τοὺς τὲ ἱεροὺς Κανόνας καὶ τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον, τὴν τὲ τοῦ θεοῦ Ἀποστόλου βίβλον καὶ πάσαν τὴν θείαν Γραφήν.* Στον 9ο αι. δεσπάζει η μορφή του **μέγα Φωτίου**, ο οποίος ασχολείται με 310 ζητήματα της θείας Γραφής στα *Αμφιλόχεια*.
- Κατά την Τουρκοκρατία ο αγ. **Νικόδημος ο Αγιορείτης** προσπαθεί υπομνηματίζοντας την Αγ. Γραφή επί τη βάσει της πατερικής – χρυσοστομικής Ερμηνείας σε απλή κατανοητή γλώσσα να παρακαλέσει το σκλαβωμένο γένος, το οποίο αναδεικνύει νεομάρτυρες.

Δυτική βιβλική ερμηνευτική

- Στη Δύση η Γραφή στρέφεται κατά βάση προς τα πρακτικά και ηθικά προβλήματα του ανθρώπου, προς την τάξη, την οργάνωση και την αυθεντία της Εκκλησίας. Κατά ανάλογο τρόπο η Γραφή αντιμετωπίζεται ως θεία εγγύηση της ιστορικής τάξεως της Εκκλησίας και ως ρυθμιστικός κανόνας της ηθικής ζωής των πιστών

Ο ΑΓ.ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΚΑΣΣΙΑΝΟΣ (1 από 2)

- συνέτεινε στο να παγιωθούν στη Δύση οι εξής τέσσερις ερμηνευτικές «αρχές»: α) κατά η ιστορική ή γράμμα (π.χ. *Ιερουσαλήμ*), β) η αλληγορική ή χριστολογική (*Ιερουσαλήμ*= *Εκκλησία Χριστού* γ) η τροπολογική ή αλληγορική ή ανθρωπολογική (*Ιερουσαλήμ*= *ανθρώπινη ψυχή* και δ) η αναγωγική ή εσχατολογική (*Ιερουσαλήμ*= *επουράνια Πόλη* Η κατά γράμμα αφορά στο παρελθόν, η ηθική στο παρόν και η αναγωγική στο μέλλον.
- **Littera gesta docet, quid credas allegoria**
- **Moralis quid agas, quo tendas anagogia**

Ο ΑΓ.ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΚΑΣΣΙΑΝΟΣ (2 από 2)

- Το γράμμα διδάσκει, ό,τι έχει γίνει. Η αλληγορία ό,τι πρέπει να πιστευθεί.
- Η ηθική έννοια του γράμματος, ό,τι πρέπει να γίνει.
- Η αναγωγική (sc: μυστική ή εσχατολογική), ό,τι πρέπει να γίνει αντικείμενο ελπίδας
- Στη **Δύση** κυριάρχησε τελικά η αλληγορική μέθοδος ερμηνείας των Γραφών μέσω του Ιλαρίωνα (+ 367) και του Αμβροσίου (+397)

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (1 από 6)

- Έστω και αν ο Αυγουστίνος θεώρησε την κατά γράμμα ερμηνεία ως τη βάση της αλληγορικής μεθόδου (De Doctrina Christiana) και ως κλείδα ερμηνείας αμφισβητούμενων χωρίων πρόβαλλε την regula fidei (νόμο της πίστης), δύο λανθασμένες μεταφράσεις χωρίων της Κ.Δ., αποτέλεσμα της άγνοιας της Ελληνικής, αποδείχθηκαν τραγικές

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (2 από 6)

- **1ο χωρίο Λκ. 14, 23:** Στην παραβολή του Δείπνου απέδωσε το *ἀνάγκασον εἰσελθεῖν*, που αφορά εκείνους τους περιθωριακούς οι οποίοι βρίσκονταν στις οδούς και στους φραγμούς, με το ***coge intrare*** (***βίασέ τους*** να εισέλθουν). Αυτή η ερμηνεία δικαίωσε τη βία απέναντι στους αιρετικούς και σχισματικούς, τεκμηριώνοντας τις σταυροφορίες, τους ιερούς πολέμους, της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας
- **2ο χωρίο. Ρωμ. 5,12**
- *Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν*
- *καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος,*
- *καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν,*
- ***ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον***

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (3 από 6)

- *(: όπως η αμαρτία εισήλθε στην ανθρωπότητα στο πρόσωπο ενός ανθρώπου και εξαιτίας της εισήλθεν επίσης ο θάνατος, έτσι ο θάνατος πέρασε και σ' όλους τους ανθρώπους **αφού όλοι αμάρτησαν** [όπως αρχικώς ο ένας αμάρτησε και θανατώθηκε έτσι κατόπιν και όλοι θανατώθηκαν **διότι όλοι αμάρτησαν**]).*

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (4 από 6)

- Σύμφωνα με τον Αυγουστίνο το *In quo- έφ' ω̃* δεν είναι αιτιολογικό αλλά αναφορικό, και δηλώνει ότι **διά του Αδάμ** όλοι αμάρτησαν: omnes in Adam peccaverunt, quando omnes ille unus homo fuerunt. Ανέπτυξε έτσι μια διδασκαλία περί κληρονομικής ενοχής-αμαρτίας, η οποία πέραν του ότι νοείται ως νομικό έκλημα (crimen) και όχι ως ασθένεια (error - aegritudo), **δαιωνίζεται με τη γενετήσια σχέση** (Konkurrenz). Γι' αυτό και πρέπει να περιοριστεί μόνον στην αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους. Ήδη το νήπιο είναι δηλητηριασμένο στο σώμα και στην ψυχή γι' αυτό και όποιος δε βαπτίζεται χάνεται.

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (5 από 6)

- Το Μεσαίωνα ο **Θωμάς Ακινάτης**, ο επονομασθείς **doctor angelicus, -communis, -Ecclesiae**, παρότι αριστοτελιστής και όχι νεοπλατωνικός υιοθέτησε τον Αυγουστίνο. Τεκμηρίωσε μάλιστα και το πρωτείο του πρωτεργάτη των Σταυροφοριών πάπα, αφού ως πέτρα της Εκκλησίας θεώρησε όχι την πίστη στον Ιησού αλλά τον απ. Πέτρο. διέκρινε μεταξύ του νοήματος που εξάγεται από τις λέξεις (**sensus litteralis**) και του πνευματικού-συμβολικού, που κατανοείται από τα γεγονότα-res της Γραφής (**sensus spiritualis**). Τα επουράνια πράγματα δε μπορούν να οριστούν ανθρώπινα χωρίς τη χρήση κάποιας μορφής συμβολισμού.

ΙΕΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (6 από 6)

- Σημειωτέον ότι στη Δύση απαγορεύτηκε η κατ'ιδίαν ανάγνωσις της Κ.Δ.
- Ο πρώην Ιουδαίος **Νικόλαος Lyra** (1270-1340) ήταν αυτός που υπερτόνισε την κατά γράμμα ερμηνεία της Γραφής ως μέσου πιστοποίησης του δόγματος και ήταν αυτός που επηρέασε τον Λούθηρο: ***Si Lyra non Iyrasset, Lutherus non saltasset*** (εάν ο Νικόλαος δεν έπαιζε τη λύρα του, ο Λούθηρος δε θα χόρευε).

Διαμαρτύρηση και σύγχρονη βιβλική ερμηνευτική (1 από 3)

- Ο Λούθηρος οδηγήθηκε στη Διαμαρτύρηση μέσω του συγκλονισμού που του προκάλεσε η κατανόηση ενός χωρίου της Κ.Δ., του **Ρωμ. 1, 17**: *Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, καθὼς γέγραπται: Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.*
- Στράφηκε εναντίον των τεσσάρων ερμηνευτικῶν αρχῶν της Α.Γ. και ιδίως της αλληγορίας, την οποία μάλιστα χαρακτήρισε ως ὀμορφή πόρνη που προσελκύει τους αδαεῖς (Lectures on Genesis, σχόλιο 3,15-20).

Διαμαρτύρηση και σύγχρονη βιβλική ερμηνευτική (2 από 3)

- Η Γραφή δεν ερμηνεύεται μέσω της Παραδόσεως της (ρωμαιοκαθολικής) Εκκλησίας, αλλά μέσω της ίδιας (της Γραφής): *ipsa per sese certissima, facililima, apertissima, sui ipsius interpres, omnium omnia proabans, iudicans et illuminans. Κέντρο της Γραφής είναι ο Χριστός: το ορθό κριτήριο για ν' αξιολογήσουμε τα βιβλία της Γραφής είναι αν δούμε κατά πόσον αυτά κηρύττουν πράγματι Χριστό [...] Ό,τι δεν καταγγέλλει Χριστό δεν είναι αποστολικό έστω κι αν το διδάσκουν ο Πέτρος ή ο Παύλος. Αντιθέτως ό,τι κηρύττει Χριστό είναι αποστολικό, ακόμη κι αν προέρχεται από τον Ιούδα, τον Άννα, τον Πιλάτο και τον Ηρώδη*

Διαμαρτύρηση και σύγχρονη βιβλική ερμηνευτική (3 από 3)

- Ορίζοντας ο ίδιος αυθαίρετα ως κανόνα του Κανόνα της Κ.Δ. **τη δικαίωσημόνον δια της πίστης**, τιμούσε ιδιαίτερα τις Ρωμ και Γαλ., ενώ περιφρονούσε την Ιακ ως αχυρένια επιστολή, κενή περιεχομένου, θεωρούσε την Εβρ. ως εσφαλμένη όσον αφορά το θέμα της μετάνοιας ενώ αμφέβαλλε και για τη θεοπνευστία της Απ. Διέκρινε επίσης δύο επίπεδα στη σαφήνεια της Γραφής, το πρώτο στην εξωτερική και το άλλο στην εσωτερική σαφήνεια της Γραφής

17 ος αιώνας

- Το 17ο αι. εγκαινιάζεται η λεγόμενη **ιστορικοκριτική μέθοδος ερμηνεία των Γραφών**.
- Ήδη με την Αναγέννηση έχει γίνει συνείδηση η διαφορετικότητα του παρελθόντος, και η ανάγκη κριτικής αποκατάσταση των κειμένων στη «μητρική» τους γλώσσα. Όσον αφορά στα βιβλικά κείμενα το ενδιαφέρον των ερευνητών επικεντρώνεται στις ιστορικές παραμέτρους της συγγραφής τους: συγγραφέας, χρόνος και τόπος συγγραφής, φύση και αξιοπιστία των πηγών.

19ος αιώνας (1 από 2)

- Ο «πατέρας της Εκκλησίας του 19ου αι.» για τους Προτεστάντες και εκπρόσωπος της «Θεολογίας του Συναισθήματος» **Schleiermacher** (1768-1834) υπερβαίνει τη διάκριση μεταξύ ιερής και κοσμικής ερμηνευτικής, υποστηρίζοντας τη γραμματική και ψυχολογική ερμηνεία του κειμένου, την οποία ορίζει ως *τέχνη της κατανόησης*. Η πρώτη σχετίζεται με το ίδιο το κείμενο, ενώ η δεύτερη με το συγγραφέα. Η κατανόηση του κειμένου της Κ.Δ. είναι δυνατή από το σημερινό άνθρωπο γιατί έχει κοινά ψυχολογικά βιώματα με τους συγγραφείς της Κ.Δ. και τους πρώτους χριστιανούς.
- Πρέπει κανείς να διεισδύσει μέσω της ταύτισης στην ίδια **τη δημιουργική διαδικασία που γέννησε το έργο**. Δεν μπορεί να κατανοήσει κάποιος ένα έργο, αν δεν κατέλθει **στην ίδια τη δημιουργική σκέψη του συγγραφέα** - και στην ίδια την καρδιά της ιστορικής εποχής στην οποία ανήκει, θα προσθέσει ο **Dilthey**. Και αυτό είναι δυνατό δια της *συγγενείας* που υφίσταται μεταξύ συγγραφέα και ερμηνευτή, δυνάμει της παγκόσμιας κοινής λογικής της οποίας και οι δυο είναι μέτοχοι, σύμφωνα με τον **Schleiermacher**, ή δυνάμει της πνευματικής ζωής η οποία ωθεί και τους δύο, συμφωνά με τον Dilthey. Η κατανόηση είναι εφικτή υπό την *προϋπόθεση* αυτής της συγγενείας ή σχέσης.

19ος αιώνας (2 από 2)

- Ο **A.Schweitzer (1875-1965)** στο έργο του *Ιστορία της έρευνας του Βίου του Ιησού* απέδειξε ότι όλες οι προσπάθειες εξιχνίασης της ταυτότητας του Ιησού 'από τον Reimarus μέχρι τον Wrede' (όπως ήταν ο αρχικός τίτλος του βιβλίου) ήταν βασισμένες στις προκαταλήψεις των συγγραφέων τους, οι οποίοι τελικά ιστορούσαν την προσωπικότητα του Ιησού κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν των προκαταλήψεών τους. Το τραγικό είναι ότι τελικά και ο ίδιος έπεσε στην ίδια παγίδα προβάλλοντας έναν Ιησού αποκαλυπτικό προφήτη.

20ος αιώνας (1 από 5)

- Αυτήν την εποχή, που σπαράσσεται από τους δύο παγκοσμίους πολέμους, αφού ο θάνατος του Θεού οδήγησε στο θάνατο του ανθρώπου, δεσπόζει στο χώρο της ερμηνείας η μορφή του **Bultmann**, ο οποίος επηρεάστηκε από τον Heidegger. Σύμφωνα με τον τελευταίο «η ερμηνεία δεν είναι καθόλου μια ουδέτερη εκμάθηση κάποιου πράγματος ήδη δεδομένου». Η ερμηνεία περιλαμβάνει πάντοτε ένα «**προ**»... Με άλλα λόγια, οποιαδήποτε κατανόηση προϋποθέτει πάντα μια **προ-κατανόηση**. Ερμηνευτής και ερμηνευόμενος συνιστούν έναν κλειστό κύκλο, δεδομένης της αυθεντικής δομής της κατανόησης: Το σημαντικό δεν είναι να βγούμε εκτός κύκλου, αλλά να μπούμε μέσα του με τον σωστό τρόπο [...].

20ος αιώνας (2 από 5)

- Ο κύκλος δεν πρέπει να υποβιβάζεται σε κύκλο vitiosus ούτε να αντιμετωπίζεται σαν αναγκαιο κακό». Σύμφωνα με το **Bultmann** η σχέση μεταξύ συγγραφέα και ερμηνευτή καθίσταται σχέση και των δύο με το υπό εξέτασιν αντικείμενο. Μπορεί κάποιος να κατανοήσει ένα μουσικό κείμενο, εάν και εφόσον έχει μια ζωτική σχέση με τη μουσική. Μπορεί κάποιος να κατανοήσει ένα ιστορικό κείμενο, εάν και εφόσον έχει μια σχέση με αυτό που αποκαλείται ιστορική ύπαρξη κ.ο.κ..
- Η ζωτική σχέση με το αντικείμενο, που κατά τρόπο άμεσο ή έμμεσο πραγματεύεται το κείμενο, συνιστά μια προκατανόηση (Vorverständnis) του υπό εξέτασιν αντικειμένου. Σύμφωνα μάλιστα με το Fuchs, είναι το κείμενο το οποίο ερμηνεύει τον αναγνώστη του και όχι το αντίστροφο

20ος αιώνας (3 από 5)

- Επιστρέφει έτσι η Ερμηνευτική αργά αλλά σταθερά στη θέση των Πατέρων σύμφωνα με την οποία η βιβλική ερμηνεία δεν είναι απλώς τέχνη κατανόησεως γραπτών κειμένων και ιστορικών γεγονότων, **αλλά καθαρά 'θεολογική' και υπαρξιακή υπόθεση. Δεν είναι δηλ. απλώς ερμηνευτική μέθοδος, αλλά ενέργεια κίνηση της υγιούς διάνοιας προς γνώση και εποπτεία των όντων, αφορά δηλ. τελικά την έσχατη γνώση δηλ. την αλήθεια του προσωπικού Θεού** (Ι. Παναγόπουλος)
- Τελικά στη δύση του 20ου αι διαμορφώθηκαν δύο «σχολές» ερμηνείας: η μια πλευρά υποστηρίζει ότι η ερμηνεία θα πρέπει να αφιερώνεται στην ανακάλυψη και την κοινοποίηση ενός προϋπάρχοντος νοήματος, το οποίο άλλοι ονομάζουν **νόημα του συγγραφέα και άλλοι νόημα του κειμένου**. Οι υποστηρικτές της άποψης αυτής, που θεωρείται και η πιο παραδοσιακή, θεωρούν ότι ο ρόλος του ερμηνευτή είναι συγκεκριμένος: **έγκειται στην εύρεση του ενός και μοναδικού, του οριστικού νοήματος του κειμένου.**

20ος αιώνας (4 από 5)

- *Μ' άλλα λόγια, υπάρχει μόνο μία ορθή ερμηνεία για κάθε κείμενο: είναι εκείνη που ανακαλύπτει αυτό το οποίο ήθελε να πει ο συγγραφέας του ή, γενικότερα, αυτό που λέει το κείμενο· όλα τα υπόλοιπα είναι υποθέσεις*
- *Με λίγα λόγια, οι υποστηρικτές της δεύτερης αυτής άποψης αντιμετωπίζουν την ερμηνεία ως μια δραστηριότητα καθαρά δημιουργική, ως προέκταση του κειμένου, με τον ερμηνευτή να κινείται με μεγάλη ελευθερία, όχι ανακαλύπτοντας κάποιο καλά κρυμμένο νόημα αλλά δημιουργώντας νέα νοήματα. Συνεπώς, οι πιθανές ερμηνείες ενός κειμένου είναι — θεωρητικά τουλάχιστον — άπειρες- συνδέουν το κείμενο όχι μόνο με την εξωκειμενική πραγματικότητα αλλά και με άλλα κείμενα και την ίδια στιγμή συνομιλούν μεταξύ τους, αναδεικνύοντας την πολυσημία του λογοτεχνικού φαινομένου.*

20ος αιώνας (5 από 5)

- Το ζήτημα της ορθότητας δεν τίθεται παν: εφόσον το κείμενο σημαίνει κάτι για έναν αναγνώστη, τότε αυτό το κάτι αποτελεί μέρος του νοήματος του κειμένου. Όσο για την πρόθεση του συγγραφέα, εκτός του ότι δεν μπορεί να ανακαλυφθεί και να παρουσιαστεί με απόλυτη βεβαιότητα, δεν είναι καν βέβαιο ότι υπάρχει- μ' άλλα λόγια, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι κάθε συγγραφέας έχει μια σαφώς διατυπωμένη άποψη ή ένα συγκεκριμένο και ξεκάθαρο στόχο, όταν γράφει ένα λογοτεχνικό κείμενο...
- Ανάμεσά τους, ο πιο διάσημος είναι αναμφίβολα ο **Umberto Eco**. Συγκεκριμένα, η άποψη που προωθεί με τις πιο πρόσφατες μελέτες του ο μεγάλος Ιταλός θεωρητικός και μυθιστοριογράφος, μπορεί πολύ συνοπτικά να διατυπωθεί ως εξής: σίγουρα δεν υπάρχει μία και μοναδική ορθή ερμηνεία αλλά ούτε και άπειρες- ένα κείμενο μπορεί να δεχθεί μεγάλο αριθμό ερμηνειών αλλά πάντοτε θέτει και κάποιους περιορισμούς στον ερμηνευτή, έστω και πολύ χαλαρούς. Με λίγα λόγια, υπάρχουν ερμηνείες τόσο εξωφρενικές που κανείς δε δηλώνει έτοιμος να τις αποδεχθεί και κάποιες άλλες που δείχνουν σαφώς πιο επιτυχημένες, καθώς ενθαρρύνονται, ως ένα βαθμό, από ίδιο το κείμενο.

Ορθόδοξη ερμηνευτική (1 από 2)

- Το πρόβλημα το οποίο τίθεται αμείλικτο μόλις πάρει κανείς στα χέρια του αυτό το βιβλίο, είναι το εξής: Πώς τελικά μπορεί **να ερμηνευθεί** η Α.Γ., έτσι ώστε ο αναγνώστης να αναγνωρίσει μέσα σε αυτή το Πρόσωπο του άσαρκου ή ένσαρκου Λόγου και να αντλήσει τη ζωή και τη χαρά για την οποία κάνει λόγο ο επιστήθιος μαθητής
- Προκειμένου να ανοίξει κανείς το επτασφράγιστο βιβλίο, και να διακρίνει εκείνον τον αποκαλυπτικό ιστό που τελικά συγκροτεί 76 ξεχωριστά **βιβλία της Α.Γ.** (τα οποία γράφτηκαν σε εντελώς διαφορετικές εποχές από τελείως διαφορετικούς συγγραφείς) και δύο Διαθήκες, την Καινή και την **Παλαιά**, σε **μια Βίβλο**, πρέπει να έχει, πριν από όλα, μάθει να ακούει και να μιλά τη "γλώσσα" που μιλούσαν και έγραφαν οι συγγραφείς αυτών των έργων.

Ορθόδοξη ερμηνευτική (2 από 2)

- Ο αναγνώστης της Γραφής πρέπει πρώτα να αποκτήσει το ίδιο **Πνεῦμα** και τον ίδιο νου (**νοῦ Χριστοῦ**) με τους προφήτες και αποστόλους που παρήγαγαν και εγκολπώθηκαν τὰ ιερά κείμενα. Οφείλει να ζήσει την εμπειρία της αποκάλυψης και της γνώσης (υπό την ευρεία έννοια που έχει στην Α.Γ. ο όρος) του Λόγου, ώστε μετά να κατανοήσει το λόγο περί της αποκάλυψής Του, καθώς ήταν η εμπειρία εκείνη που φόρτιζε τους μεσσιακούς τίτλους και τις υπόλοιπες λέξεις με καινούργιο περιεχόμενο και όχι το αντίστροφο.
- Πρώτα βιώνει κανείς τη συγκλονιστική **αποκάλυψη του Θεού** (που πραγματοποιείται μέσω της έλλαμψης της χάριτός Του, της προσωπικής άσκησης και της συμμετοχής στο διαρκές μυστήριο της Πεντηκοστής της Εκκλησίας και ιδιαίτερα σε αυτό της θείας Ευχαριστίας) και κατοπιν κατανοεί **το λόγο ή τη μαρτυρία περί της αποκάλυψης**, που είναι οι Γραφές.

Βιβλική ερμηνευτική

- Ειδικότερα στη βιβλική ερμηνευτική εφαρμόζεται η μέθοδος της αφηγηματικής κριτικής (narrative criticism). Αυτή προϋποθέτει ότι το ευαγγελικό κείμενο αποτελεί ένα ενιαίο «σώμα». Το ζητούμενο, συνεπώς, για την κατανόηση των επί μέρους δεν είναι μόνο η *διαχρονική* εξέταση της μορφής που πρωταρχικά είχαν στην προφορική παράδοση της Εκκλησίας και της εξέλιξης αυτής (της μορφής) μέχρι να αποτυπωθούν στο χαρτί, αλλά επιπλέον η *συγχρονική* θεώρησή τους στο πλαίσιο του μακροκειμένου..

ΔΙΑΚΡΙΣΗ

- Η παραπάνω διάκριση της άμεσης εμπειρίας αποκάλυψης του Θεού εν Χριστώ από το λόγο περί της αποκάλυψης αυτής, που είναι οι Γραφές, είναι βασική στην Ορθοδοξία. ***Δεν είναι ουσιαστικά η Γραφή ο Λόγος του Θεού, αλλά μαρτυρία περί του Λόγου του Θεού.*** Η ταύτιση της Γραφής με την αποκάλυψη του Θεού δε συνέβη μόνο στον Προτεσταντισμό, αλλά πολλούς αιώνες νωρίτερα στον Ιουδαϊσμό,

ΤΙ ΙΣΧΥΕΙ

- Στην Εκκλησία εν τέλει δεν ισχύει το **ανάγνωσε για να δεις**, που άκουσε ο ιερός Αυγουστίνος, αλλά το **έρχου και ίδε** του Φιλίππου προς το Ναθαναήλ (Ιω. 1, 46). Μέσα στον αποκαλυπτικό χώρο της (Εκκλησίας) μπορεί να συλλάβει και να κατανοήσει κανείς την ασύλληπτη αρμονία, τη θεοπνευστία, το χαρακτήρα, το σκοπό, της Α.Γ. και ολόκληρης της θείας αποκαλύψεως, που δεν είναι άλλος από το ζωντανό πρόσωπο του Χριστού και το Σώμα Του.

ΕΜΠΕΙΡΙΑ

- Αυτή την εμπειρία είχε και η Θεοτόκος, η οποία, χωρίς να 'ανατέμνει' τους λόγους της Γραφής, συνέλαβε τον Λόγο του Θεού και έγινε **Χριστοῦ Βίβλος ἔμψυχος ἔσφραγισμένη**
- Αν δεν υπάρχει η σύλληψη αυτού του σκοπού και αυτής της αρμονίας, η οποία επιτυγχάνεται μετά από προοδευτική μυστηριακή και ασκητική Είσοδο στο χώρο της Εκκλησίας και ενσωμάτωση του πιστού στο Σώμα του Χριστού, τότε η Γραφή, όπως και κάθε ιερό και όσιο, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για σκοπούς ακόμη και δαιμονικούς

ΠΑΤΕΡΙΚΕΣ ΓΝΩΜΕΣ

- Γι' αυτό οι Πατέρες ομόφωνα τάσσονται υπέρ της **υπαρξιακής, λατρευτικής** ερμηνείας της Βίβλου, προκειμένου ο αναγνώστης να γευθεί την πνευματική δύναμη που κρύβουν τα νοήματά της. Ο αγ. **Αθανάσιος ο Μέγας** σημειώνει τα εξής: Για την έρευνα των Γραφών και την αληθή γνώση τους χρειάζεται έντιμος βίος και καθαρή ψυχή και η κατά Χριστόν αρετή, ώστε να βαδίζει τον δρόμο της, για να μπορέσει να επιτύχει αυτά που επιθυμεί και να καταλάβει όσο είναι προσιτό στην ανθρώπινη φύση να μάθει περί του Θεού Λόγου.

ΖΩΝΤΑΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ (1 από 2)

- Η **Γραφή** αποτελεί συνεπώς μέρος της **ζωντανής Πνευματικής Παράδοσης** της Εκκλησίας, και η Παράδοση με τη σειρά της δεν ταυτίζεται με κάποιες επιμέρους προφορικές παραδόσεις, αλλά είναι **πρωτίστως ερμηνευτική αρχή και μέθοδος της Γραφής**. Δεν προσθέτει κάτι σε όσα Κλασική περί της Παραδόσεως της Εκκλησίας είναι **η Περί Αγίου Πνεύματος** πραγματεία του Μ.Βασιλείου, όπου γίνεται λόγος για τα κηρύγματα (δόγματα) και τα δόγματα (άγραφα έθη).

ΖΩΝΤΑΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ (2 από 2)

- Να γιατί η Πρώτη Εκκλησία δεν ξεχώριζε την Παράδοση και την Γραφή ως **δύο ανεξάρτητες πηγές της πίστης**, ως δύο αυθεντίες, από τις οποίες μπορεί το άτομο να αντλήσει εξ αντικειμένου την αλήθεια
- Όλα συνεπώς τα επόμενα βήματα προϋποθέτουν τη ζωτική μας σχέση με το Λόγο, την Εκκλησία και το αγ. Πνεύμα μέσω της λειτουργικής ζωής και της άσκησης.

«ΕΙΚΟΝΕΣ» ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ (1 από 4)

- . Ο ερμηνευτής πρέπει να μάθει να ακούει και να μιλά τη "γλώσσα" που ομιλούσαν και έγραφαν οι συγγραφείς και οι ακροατές αυτών των έργων. Πρέπει πρώτα δηλαδή να αποκτήσει το ίδιο **Πνεύμα** και τον ίδιο **νου (νου Χριστού)** με όλους αυτούς που παρήγαγαν και εγκολπώθηκαν τα ιερά κείμενα.
- Οφείλει να ζήσει την εμπειρία της αποκάλυψης και της γνώσης (υπό την ευρεία έννοια που έχει στην Α.Γ. ο όρος) του Λόγου, ώστε μετά να κατανοήσει το λόγο περί της αποκάλυψής Του, καθώς ήταν η εμπειρία εκείνη που φόρτιζε τους μεσσιακούς τίτλους και τις υπόλοιπες λέξεις με καινούργιο περιεχόμενο και όχι το αντίστροφο

«ΕΙΚΟΝΕΣ» ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ (2 από 4)

- Η κυκλική επικεντρική δομή χαρακτηρίζει τα Ευαγγέλια.
- Δυστυχώς η λεπτή διάκριση μεταξύ της **αποκάλυψης του Θεού** (που πραγματοποιείται μέσω της έλλαμψης του Θεού, της προσωπικής άσκησης και της συμμετοχής στο διαρκές μυστήριο της Πεντηκοστής της Εκκλησίας) και **του λόγου η της μαρτυρίας περί της αποκάλυψης** (που είναι οι Γραφές) παραθεωρήθηκε στη βιβλική ερμηνευτική
- Όπως επισημαίνει ο μεγάλος λειτουργιολόγος π. Α. Σμέμαν, στην *Ορθόδοξη λειτουργική παράδοση το Ευαγγέλιο συμμετέχει όχι μόνον σαν ανάγνωσμα, αλλά ακριβώς σαν βιβλίο. Στο βιβλίο αυτό αποδίδεται τέτοιος σεβασμός όπως σε εικόνα η στην Αγ. Τράπεζα*

«ΕΙΚΟΝΕΣ» ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ (3 από 4)

- Και η εικόνα και η Βίβλος διατρέχουν τον κίνδυνο να ειδωλοποιηθούν όταν αποκοπούν από την ευχαριστηριακή τους προοπτική και τη ζώσα παράδοση της Εκκλησίας. Η ειδωλοποίηση αυτή συντελείται είτε όταν η Γραφή ταυτιστεί με την αποκάλυψη και προβληθεί ως υποκατάστατο της εμπειρίας της αλήθειας (όπως έγινε στον Προτεσταντισμό) είτε όταν η παράδοση θεωρηθεί ως ένα στατικό δεδομένο, κάτι που συμβαίνει πολλές φορές με ορθόδοξους ερμηνευτές που προβάλλουν το γράμμα της πατερικής ερμηνείας της Αγίας Γραφής ως δόγμα.

«ΕΙΚΟΝΕΣ» ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ (4 από 4)

- Η Γραφή ομοιάζει με την **πρόσκληση σε ένα γάμο**. Πολλές φορές οι ειδικοί αναλίσκονται στο να αναλύουν και να αποδομούν το κείμενο της πρόσκλησης, χάνοντας τη χαρμόσυνη και ουσιαστική εμπειρία της συμμετοχής στο γεγονός του Γάμου, της ένωσης του Νυμφίου με τη Νύμφη, που διακηρύσσει Γραφή

Τέλος Ενότητας

Γενική Εισαγωγή στην τέχνη της ερμηνείας
στον ελληνικό και ιουδαϊκό κόσμο 1

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση διαθέσιμη εδώ <http://eclass.uoa.gr/courses/SOCTHEOL105/>

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών 2015, Σωτήριος Δεσπότης. Σωτήριος Δεσπότης. «Ερμηνεία και Ερμηνευτική της Καινής Διαθήκη: Γενική Εισαγωγή στην τέχνη της ερμηνείας στον ελληνικό και ιουδαϊκό κόσμο 1». Έκδοση: 1.0 Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:

<http://opencourses.uoa.gr/courses/SOCTHEOL105/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

